ТУЧАК
Тетяна Володимирівна
asol75@bigmir.net
к.е.н., доцент, Університет фіскальної служби України

УДК 336.22

ГЕНЕЗИС НАУКОВОЇ ДУМКИ ЩОДО РЕНТНИХ ПЛАТЕЖІВ

GENESIS OF SCIENTIFIC THOUGHT IS IN RELATION TO THE RENT PAYMENTS

ЯРЕМЕНКО
Ольга Миколаївна
olgay78@ukr.net
старший викладач, Університет фіскальної служби України

У статті розглянуто еволюцію розвитку наукової думки щодо платежів за користування природними ресурсами. Значна увага приділяється теорії ренти, концепції платного природокористування. Розглядаються підходи до трактування сутності платежів за природні ресурси, розкриття їх фіскального та регулюючого потенціалу.

В статье рассмотрена эволюция развития научной мысли по платежам за пользование природными ресурсами. Значительное внимание уделяется теории ренты, концепции платного природопользования. Рассматриваются подходы к трактовке сущности платежей за природные ресурсы, раскрытие их фискального и регулирующего потенциала.

The article examines the evolution of scientific thought regarding payments for natural resources. Much attention is paid to the theory of rent paid conception of nature. Approaches to the interpretation of the essence of payments for natural resources, the disclosure of fiscal and regulatory capacity are considered.

Ключові слова: *природні ресурси, рента, ресурсні платежі, ресурсне оподаткування*

Ключевые слова: *природные ресурсы, рента, ресурсные платежи, ресурсное налогообложения*

Keywords: *natural resources, rents, payments resource, resource taxation*

ВСТУП

Сучасне соціально-економічне становище України зумовлює необхідність конструктивних підходів щодо вдосконалення фінансово-економічних інструментів стимулювання раціонального використання та відтворення природних ресурсів. В результаті підвищення впливу процесів глобалізації на економіку України, проблеми посилення ефективності функціонування інституту ресурсних платежів набувають особливої актуальності. Оскільки в умовах глобалізації зростає роль в наповненні бюджету немобільних об'єктів оподаткування. Також у ресурсних платежах закладений значний екологічно-регулюючий потенціал.

МЕТА РОБОТИ

Метою даної статті є дослідження еволюції розвитку наукової думки щодо платежів за користування природними ресурсами, теорії ренти та дослідження основних положень податкового законодавства. Адже, платежі за спеціальне використання ресурсів є складовою частиною податкової системи України, мають не лише фіскальний потенціал, але і виконують регулюючу функцію.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є нормативно-правові акти, наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet.

Методи, що були використані в процесі дослідження: теоретичний, герменевтики, узагальнення, порівняння, історичний.

РЕЗУЛЬТАТИ

У процесі розподілу природних ресурсів виникають рентні відносини. Рентні відносини є багатогранним явищем та однією з важливих складових ринкової економіки.

Розвиток будь-якої системи як правило відбувається еволюційним шляхом. Відтак, економічна історія розвитку суспільства свідчить про те, що види та форми платежів за користування природними ресурсами виникли разом з приватною власністю на землю.

Теоретико-методологічні засади ресурсного оподаткування відображені у працях вітчизняних та російських вчених: В.Л. Андрущенка, О.О. Веклич, В.В. Зозулі. А.О. Жадлуна, А.І. Костицького, А.М. Соколовської, П.В. Мельника, О.А. Музики, Т.М. Шульги, А.А. Ялбуганова та інших.

Об'єктом оподаткування ресурсних платежів виступають природні ресурси, тому важливо з'ясувати сутність даного поняття. Звернемося до енциклопедичного тлумачення терміну «природні ресурси».

Природні ресурси (рос. *природные ресурсы*, англ. *natural resources*; нім. *natürliche Ressourcen f pl, Naturschatze m pl, naturliche Hilfsquellen f pl (Ressourcen f pl), Rohstoffquellen f pl*) – це однорідні складові природи, що є елементами екосистеми і придатні для задовільнення певних потреб людини.

Природні ресурси – сукупність об'єктів і систем живої і неживої природи, компоненти природного середовища, що оточують людину, які використовуються в процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних і культурних потреб людини і суспільства [7].

За твердженням Г. Черевка, М. Яцківа поняття «природні ресурси» – соціально-економічна категорія. Це означає, що коли ми оперуємо поняттям «ресурси», то оцінюємо природні тіла і явища з того чи іншого боку, стосовно можливостей їх використання людиною. Справді, економіка є основою відносин людини і природи. Ця основоположна тема сприяла поширенню визначення природних ресурсів як елементів природи, які є засобами існування людського суспільства і використовуються в господарстві. Водночас не можна розцінювати природні ресурси лише з економічної (господарської) точки зору [16].

Платою за користування природними ресурсами виступає рента. Необхідно відзначити, що наука про ренту пройшла значний еволюційний шлях у процесі якого змінювалися погляди на сутність ренти. Свого часу рента була предметом дослідження багатьох відомих класиків політичної економії, таких як У. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. Андерсона, Дж.С. Мілля, Ж.-Б .Сея, К. Маркса, Й. Шумпетера, А. Маршала та інших. Науковий інтерес був зумовлений перш за все тим, що теорія ренти є основою різних вчень про власність на землю та природні ресурси.

Так, У. Петті у своїй праці "Трактат про податки і збори", наголошував про необхідність розмежування видів ренти: «Перш ніж поширюватися про ренту, ми повинні пояснити таємничу природу як грошової ренти, званої відсотком *(usury),* так і ренти з земель і будинків»[11]. З даного твердження випливає, що рента - дохід отриманий за користування землею, будівлями та банківський відсоток за отриманий кредит. Тобто, на думку вченого банківський відсоток по суті є і рентним доходом. За твердженням У. Петті випливає, що земельна рента – це залишок продукту за вирахуванням витрат на працю і капітал. В такий спосіб можна отримати розмір ренти і прибутку.

Шотландський економіст Дж. Андерсон у своїй основній праці «Дослідження природи хлібних законів» намагається виявити причини утворення ренти, а також встановив зв'язок ренти у порядку зі спадаючою віддачею. І як наголошує Й. Шумпетер: «Він прийшов до висновку, що земельна рента - це премія, що виплачується за привілей обробки більш родючого ґрунту»[18].

Вагомим внеском розвитку теорії ренти була праця відомого вченого *А. Сміта "Дослідження про природу і причини багатства народів".* У своїй праці А. Сміт розглядає ренту: «як плата за користування землею, природно представляє собою найвищу суму, яку в змозі сплачувати орендар при цій якості землі»[13]. На думкою автора, земельна рента часто представляє собою лише помірний прибуток або відсоток на капітал, витрачений землевласником на поліпшення землі. Таким чином, згідно дефініції А. Сміта, земельна рента розглядається як плата за користування землею, природно представляє собою монопольну ціну [13].

У свою чергу Д. Рікардо у роботі "Початки політичної економії та оподаткування" досліджує ренту як частину продукту землі і зазначає, що «рента - це та частка продукту землі, яка сплачується землевласнику за користування первісними і незруйновними силами грунту». Далі автор наводить міркування, що рента завжди платиться за користування землею тільки тому, що кількість землі є обмеженою, а якість її різна [12].

Д. Рікардо вважав, що джерелом ренти є не сама природа, а додана до землі праця. Необхідно відзначити що Д. Рикардо спробував у своїх працях сформувати теорію диференційної ренти. Дослідження Д. Рікардо дозволили вченим-економістам в подальшому відкривати і формулювати нові теорії ренти.

На початку XIX ст. Дж.С. Мілль першим запропонував оподатковувати рентний дохід. Він вважав, що "якби вся земля даної країни була необхідна для обробки, вона вся могла б давати ренту". Виникнення ренти в найменш сприятливих умовах він пояснював тим, що "продукт насправді має цінність рідкості". Відповідно рента з гіршої ділянки є рентою рідкості, що виникає внаслідок перевищення попиту над пропозицією. [5].

Ж.Б. Сей у праці «Трактат по політичній економії» особливу увагу у загальної економічної теорії приділяє виробництву. Згідно думки класика, факторам виробництва - праці, капіталу і землі відповідають три доходи - заробітна плата, прибуток і рента. Земельна рента згідно теорії доходів Жана Батиста є породженням землі, даром природи. [14].

Й. Шумпетер у своїй праці "Історія економічного аналізу" не заперечує той факт, що земля дає ренту, оскільки вона є обмеженим фактором виробництва, або навіть єдиним «первинним» фактором, а ця рента частково є відсотком, що виплачуються на інвестиції землевласника, а частково є платою за «природні і незруйновані продуктивні сили грунту» [18].

А. Маршал у своїй праці «Принципи політичної науки» відмічає, що рента по відношенню до доходу, стягується з дарів природи. В даному контексті вчений вперше в економічній теорії вводить дефініцію «квазірента». За твердженням А. Маршала: «термін квазірента буде в цьому труді вживатися по відношенню до доходу, витягується з створених людиною машин та інших знарядь виробництва. Іншими словами, будь-яка машина може давати дохід, що носить характер ренти і іноді званий "рентою", хоча, загалом, видається більш правильним називати її "квазирентою"»[9]. Погляди класиків економічної думки на природу ренти узагальнені у табл. 1.

Таблиця 1

Теорії ренти класиків-економістів [*складено автором на основі [9,11,12,13,14,18]*]

Автор	Дефініція
У. Петті "Трактат про податки і збори"[11]	Рента - дохід отриманий за користування землею, будівлями та банківський відсоток за отриманий кредит
Дж. Андерсон «Дослідження природи хлібних законів» [18]	Рента - це премія, що виплачується за привілей обробки більш родючого ґрунту
А. Сміт "Дослідження про природу і причини багатства народів"[13]	Рента - плата за користування землею, природно представляє собою монопольну ціну
Д. Рікардо "Початки політичної економії та оподаткування"[12]	Рента - це та частка продукту землі, яка сплачується землевласнику за користування первісними і незруйнованими силами ґрунту
Ж. Б .Сей у праці «Трактат по політичній економії» [14]	Рента - є породженням землі, даром природи
Й. Шумпетер "Історія економічного аналізу"[18]	Рента - частково є платою за природні і незруйновані продуктивні сили ґрунту
А. Маршал «Принципи політичної науки» [9]	Рента по відношенню до доходу, стягується з дарів природи

Сучасне енциклопедичне тлумачення ренти представляє собою дохід з капіталу, землі або майна, що його власники одержують регулярно, не займаючись підприємницькою діяльністю [2].

В економічній літературі науковці приділяють значну увагу земельній ренті.

Земе́льна ре́нта в свою чергу представляє дохід, який отримують землевласники, реалізуючи власність на землю. Причиною виникнення земельної ренти вважається передусім існування монополії на землю як об'єкт господарювання. Земельна рента – нетрудовий тип приватної власності на засоби виробництва. [15]. Узагальнення видів земельної ренти представлене у табл. 2.

Також, в рамках даної статті виникає необхідність дослідження передумов виникнення і розгляд правових аспекти функціонування рентних платежів у системі природокористування.

Таблиця 2

Види земельної ренти [*складено автором на основі [15]*]

Земельна рента	
Види	**Сутність**
1.Абсолютна рента:	форма земельної плати, яку сплачують власникові за ділянку землі незалежно від її родючості й місця розташування
джерело	надлишок додаткової вартості над середнім прибутком (різниця між ринковою вартістю сільськогосподарської продукції і суспільною ціною виробництва)
умова виникнення	значно нижча органічна будова капіталу в сільському господарстві
2.Диференційна рента: *диференційна рента І-го роду*	це додатковий чистий дохід, отриманий у результаті продуктивнішої праці на кращих за природною родючістю і місцезнаходженням землі, тобто диференціація земель за їх якістю.
умова виникнення	відмінність у природній родючості ґрунтів і неоднакове місцезнаходження земельної ділянки.
диференційна рента ІІ-го роду	виникає в результаті штучного підвищення продуктивності землі завдяки використанню ефективніших засобів виробництва, тобто при послідовних вкладеннях капіталу та праці в одну і ту ж ділянку землі.
умова виникнення	відмінність у родючості ґрунтів завдяки додатковим капіталовкладенням
форми вилучення	орендна плата, рентні платежі, податок за землю
3.Монопольна рента	виступає у вигляді додаткового доходу, який утворюється внаслідок перевищення ціни товару над його вартістю, коли даний товар вироблений у сприятливих умовах, що дають можливість виробляти рідкісні види продукції й за рахунок цього встановлюють на них монопольно високі ціни.
умова виникнення	монопольні ціни
форми вилучення	орендна плата, податок за землю

У наукових колах немає одностайності у трактуванні поняття «рентна плата за користування природними ресурсами». Це передусім пояснюється множинністю підходів до розуміння природоресурсного оподаткування.

Зокрема, в економічній літературі ми зустрічаємо наступну термінологію: «рентна плата», «плата за користування природними ресурсами», «плата за природокористування», «плата за природні ресурси», «платежи за використання природних ресурсів», «природно-ресурсні платежі». В зв'язку з цим, звернемо увагу на окремі погляди авторів, які наводять свої міркування в даній площині платного природокористуванння.

З погляду О. Музики, всі платежі, стягування яких пов'язане із взаємодією людини з природою, поділяються на екологічні та природноресурсні. Об'єктом перших (екологічних) є негативний вплив людини на навколишнє природне середовище (довкілля); об'єктом природноресурсних платежів є відносини з приводу використання різноманітних природних ресурсів (лісів, вод, надр тощо), а також результати такого використання [10].

Так, даного погляду дотримується В. Костицький, який зазначає, що система платежів за використання природних ресурсів, які використовуються у країнах з ринковою економікою, включає два типи платежів: платежі за право природокористування (які поділяються на платежі за право доступу і платежі за право користування) та платежі природоохоронного характеру [6].

За твердженням російського вченого А. Ялбуганова, природо-ресурсні платежі - різновид обов'язкових платежів публічно-правової природи, наділених, як правило, в законодавчу форму, порядок обчислення і сплати яких встановлено федеральними та регіональними законами, нормативними правовими актами представницьких органів муніципальних утворень, а у випадках, прямо передбачених перерахованими актами, - і підзаконними актами. [19].

Найбільш грунтовно поняття природно-ресурсні платежі висвітлює І. Мартинюк, за її міркуваннням – це форма реалізації економічних рентних відносин між власником природних ресурсів та природокористувачем, що стягується у вигляді зборів, податків за право користування природними ресурсами чи заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, з метою формування централізованих фондів грошових коштів, що необхідні для здійснення природоохоронної діяльності держави в особі органів державної влади. [8].

Зауважимо, що на ефективність використання природних ресурсів можуть впливати такі чинники, як неповна їх задіяність суб'єктами господарювання та складність, і високий рівень витрат по їхньому освоєнню.

З огляду на результати проведеного аналізу необхідно зазначити, що українське законодавство також має власну історію рентних платежів за користування природними ресурсами. Однак, концепція платного природокористування почала діяти за часів незалежності, з прийняттям ряду законодавчих актів, які регулювали основи системи платежів за забруднення природного середовища і використання природних ресурсів.

В Україні спеціальне використання природних ресурсів здійснюється на платній основі. Обов'язковість сплати всіх платежів визначено Податковим кодексом України. Відмітимо, що Податковим кодексом України сформована сучасна правова і фіскально-адміністративна основа для встановлення та справляння рентної плати за користування природними ресурсами.

Згідно Податкового кодексу України рентна плата - загальнодержавний податок, який справляється за [1]:

- користування надрами для видобування корисних копалин;
- користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;
- користування радіочастотним ресурсом України;
- спеціальне використання води;
- спеціальне використання лісових ресурсів;
- транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України[1].

Множинність рентних платежів, як стверджує А.Бодюк, з одного боку, зумовлена різноманіттям цілей і завдань держави та історичними особливостями формування податкового режиму освоєння природних ресурсів, специфікою умов діяльності в сировинному секторі. З іншого – багатоманітність викликана суперечністю вимог до "ідеальної" фіскальної системи, серед яких, зокрема, виділяють справедливий розподіл рентних доходів між власником та інвестором, стабільність податкових умов, простоту адміністрування та гнучкість оподаткування, а також економічну ефективність і мінімізацію деструктивних впливів на господарську діяльність [3].

З цього приводу, рента за міркуванням А. Бодюка, повинна забезпечувати зацікавленість природокористувачів у розробці як високорентабельних об'єктів, так і тих, де умови експлуатації не передбачають швидкої віддачі на вкладені кошти [3].

ВИСНОВКИ

На основі зіставлених поглядів теорій ренти провідних економістів-класиків можна дійти висновку, що дослідження природи ренти займає провідне місце в їхніх наукових здобутках. Підвищення результативності фінансової діяльності держави передбачає більш ґрунтовного вивчення та вдосконалення такого важливого механізму, як рентні платежі. Адже, рентна плата є вагомим складником економічного механізму системи природокористування.

Дослідження основних положень податкового законодавства показує, що спеціальне використання

природних ресурсів в Україні здійснюється на платній основі. Рентна плата, виступаючи складовою частиною податкової системи, нерозривно пов'язана з фінансуванням природоохоронної діяльності держави та безумовно відіграють значну роль у формуванні бюджетних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Редакція від 01.10.2013, підстава 422-18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. - "Перун". 2005. [Електронний ресурс] .– Режим доступу http://ukrainian_explanatory.academic.ru/151375/.
3. Бодюк А.В. Платежі за господарське використання природних ресурсів // Фінанси України. - 2005. - № 7. - С.91-97.
4. Завадський, Осовська Т.В., Юшкевич О.О. Економічний словник. – Київ. Кондор. – 2006. – с.356
5. Зозуля В.В. Налогообложение природопользования: учебник и практикум для прикладного бакалавриата / В.В. Зозуля. – М.: Издательство Юрайт 2015. – 257 с. – Серия : Бакалавр. Прикладной курс.
6. Костицький В. В. Оподаткування: економіка, право, екологія. –К.: Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. –124 с
7. Мала гірнича енциклопедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: В 3-х т. / Заред. В.С. Білецького. – Донецьк: Донбас, 2004. – ISBN 966-7804-14-3.
8. Мартинюк І.В. Основні важеліеко-податкової реформи та стимули її застосування. Економічні інновації. Випуск 48 . 2012.-177-185с.
9. Маршал А. Принципи політичної науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу:. http://www.ek-lit.org/mar204.htm
10. Музика О.А. Доходи місцевих бюджетів за українським законодавством: Монографія –К.: Атіка, 2004. –344 с.
11. Петти У. Трактат о налогах и сборах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ek-lit.org/pett005.htm.
12. Рикардо Д. "Начала политической экономии и налогового обложения" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ek-lit.org/ric002.htm.
13. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів. Електронний ресурс].– Режим доступу: http://royallib.Com/read/smit_adam/issledovanie_o_prirode_i_prichinah_bogatstva_narodov.html#500486).
14. Сей Ж.Б. Трактат по політичній економії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ek-lit.org/say007.htm.
15. Українська радянська енциклопедія: [у 12-ти т.] / гол. ред. М. П. Бажан ; редкол.: О.К. Антонов та ін. – 2-ге вид. – К. : Головна редакція УРЕ, 1974–1985.
16. Черевко Г.В., Яцків М.І. Економіка природокористування. – Львів: Світ, 1995 – 208 с.53
17. Шульга Т.М. Правове регулювання бюджетних доходів, пов'язаних з природокористуванням: Дис. канд. юрид. наук. / Т.М. Шульга; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. –Х., 2008. –191 с
18. Йозеф Шумпетер .Історія економічного аналізу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ek-lit.org/shum225.htm#ch2d
19. Ялбулганов А.А. Правовое регулирование природоресурсных платежей. – М.: Юстицинформ, под ред. Ялбулганов А.А. – 2007. – 192 с.